

<https://doi.org/10.53656/his2022-2-3-fes>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

ПРАЗНИЦИТЕ НА ЮПИТЕР В ДОЛНА МИЗИЯ

Гл. ас. д-р **Иван Вълчев**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Празниците в чест на Юпитер, отбелязвани в римската провинция Долна Мизия, не са били обект на самостоятелно изследване. В статията са разгледани точно датирани латинезични посвещения на божеството. При анализа е търсена, на първо място, повтаряемост на извършвания акт на фиксирана дата, но също така и връзка с официалния празничен календар на град Рим. В резултат като фиксиран в календара празник е определен само денят 13 юни. Това важи единствено за селището *vicus Quintionis*, а възможно и за *vicus Nov(iodunum?)*. Останалите паметници носят различни дати и не е ясно дали те са били осветени на празник в чест на Юпитер. Регулярни посвещения правят и други села в Добруджа като *vicus Secundini*, *vicus Clementiani* и *vicus classicorum*. Отчитайки цикличността в извършването на този акт, е предложена хипотезата за спазването на определен празничен календар, но без да е ясна конкретната дата на празниците. Изтъкнати са аргументи против наложилата се в румънската литература идея, че честванията на Юпитер са съчетани с празника Розалия и изборът на датата 13 юни за празника във *vicus Quintionis* е мотивиран с традиционното почитане на бога на идите (13-о или 15-о число) на всеки месец.

Ключови думи: Юпитер; Долна Мизия; римска религия

В Долна Мизия култът към върховния римски бог Юпитер е засвидетелстван едва от времето на император Хадриан (117 – 138). Въпреки значителните военни контингенти, лагеруващи по Долен Дунав през целия I в. сл. Хр., все още няма открит епиграфски паметник, датиран от този период. Най-ранните посвещения са дело на военни лица и на ветерани и ясно показват пътищата на проникване на култа, а именно чрез римската армия и романизираните заселници в Долна Мизия. Въпреки значителното увеличаване броя на паметниците от управлението на Антонин Пий (138 – 161) насетне профилът на посетителите не се променя значително. Водещи остават римските граждани и лицата с военна кариера – както тези на активна военна служба, така и ветераните. В средите на местното тракийско население проникването на култа е ограничено.

Още от републиканската епоха capitoлийският Юпитер Всеблаг и Всемогъщ (*Iuppiter Optimus Maximus*) се превръща във всепризнат символ на рим-

ското могъщество. Отдаването на почит на този бог е израз на лоялност към римската държава, но също така и на приобщеност към римската култура. Затова и почитането му в армията е толкова ясно изразено. Римските граждани (*cives Romani consistentes*) също полагат значителни грижи за пропагандирането на култа към върховния римски бог. В Долна Мизия официалният характер на култа към Юпитер е изведен на преден план чрез многобройните посвещения за добруването на императорите. Такива паметници издигат както цели общности (муниципии, военни подразделения, села), така и отделни граждани. И в двата случая отново водеща е инициативата на вече споменатите ветерани и временно пребиваващи на съответните места римски граждани, предимно търговци. Юпитер обаче не е само бог на римската държава. Почитането му в частния култ е засвидетелствано чрез бронзови статуетки, съхранявани в домашните олтари и чрез гравирването на образа му върху полускъпоценни камъни (Aleksandrov 2010, 43 – 60; Lungarova 2012, 54 – 100; Mihailescu-Bîrliba 2019, 42 – 49).

Култът към Юпитер в Долна Мизия е сравнително добре изследван¹⁾, но въпреки това въпросът за празниците в чест на върховния римски бог не е изчерпателно разгледан и анализиран. Реконструирането на празничния календар на Долна Мизия, и в частност на календарните празници в чест на Юпитер, е изключително затруднено поради оскъдния изворов материал. При липсата на конкретни сведения в литературните източници от епохата единствен извор на информация остават епиграфските паметници. Именно те са обект на изследване в настоящата статия, основната цел на която е установяване фиксираните в календара празници на Юпитер. При анализа на текстовете е търсена повтаряемост на извършваните посвещения, и най-вече на тези, при която е ясна датата на съответния акт. При единични посвещения на конкретна дата е проверена възможността за връзка с официалния празничен календар на град Рим.

Дефинирането на понятието „празник“ в неговото антично значение не е лесна задача, от една страна, поради ограничената изворова база, и от друга – поради различията и спецификите на отделните празници²⁾. За целите на настоящия анализ под „празник“ се разбира специален ден, посветен на дадено божество, в случая конкретно на Юпитер. На този ден са извършвани религиозни церемонии в чест на бога, несъмнено включващи жертвоприношения, но вероятно и други елементи (адаптирано по Zhigulski 1989, 11 – 14). За разлика от култа, представляващ система от религиозни вярвания и ритуали, празникът е конкретен ден/дни, отреден/и за отдаване почит на божество чрез съответните обреди, с участници, които могат да бъдат ограничени. Не всички жертвоприношения или церемонии обаче трябва да бъдат определяни като празник. Нужно е прилагането на широк спектър от критерии, от които обаче нито един не е задължителен. За напълно приложими към паметниците от

Долна Мизия смятам изведените от Й. Иденг критерии, сред които са цикличност на отбелязването, фиксирано място на провеждане, публичен характер на празника, ритуална програма, наличието на участници с ръководни функции, жертвоприношение, молитви, ритуален банкет, процесии и естествено, връзка с определено божество (Iddeng 2012, 30).

Към момента от пределите на Долна Мизия са известни общо 14 точно датирани латиноезични посвещения на Юпитер, въз основа на които е възможно да се реконструира отчасти празничният календар на провинцията. Половината от тях могат безспорно да бъдат свързани с празници в чест на върховния римски бог. Останалите седем паметника са осветени на различни дати, поради което обвързването им с фиксирани празнични дни е много несигурно.

Една компактна в хронологическо отношение група посвещения е свързана със селището *vicus Quintionis* (Кат. №№ 1 – 5). Петте олтара са открити преупотребени в късноантичните крепостни стени на Хистрия, но най-вероятно са били пренесени там от околностите на града. Самото селище е локализирано край днешното село Синое (*Sinoe*, област Констанца) на около 10 км северозападно от Хистрия. Всички паметници са осветени на юнските иди – т.е. на 13 юни. Достигналите до нас олтари датират от годините 149, 169, 175, 176 и 177 г. (Pippidi 1983, nos 326, 238, 330 – 332). Вероятно на Юпитер е бил посветен и още един олтар, от който е запазена само долната част с дата 13 юни 167 г. (Pippidi 1983, no. 327). Всички паметници са издигнати за добруването на управляващите императори от името на ветераните, римските граждани и бесите. За това са се погрижили ежегодно избраните двама магистри и един квестор. Към групата на паметниците от *vicus Quintionis* трябва да бъде включено и едно посвещение на Юпитер, открито в землището на съвременното село Бабадаг (на около 40 км северно от Хистрия) (кат. № 6). Олтарът е осветен на 13 юни 178 г. Издигнат е от ветераните и римските граждани от селището *vicus Nov(iodunum?)* чрез двама магистри и един квестор (Doruțiu-Boilă 1980, no. 233).

Още пет точно датирани паметника произхождат от Северна Добруджа. Най-ранният от тях е олтар от Улметум (кат. № 7), осветен на 25 юни 163 г. (Doruțiu-Boilă 1980, no. 63). Подобно на примерите от *vicus Quintionis*, и този паметник е издигнат от името на римските граждани и пребиваващите в Улметум беси, но с тази разлика, че не са представени ветераните от римската армия. За освещаването на олтара се е погрижил магистърът на селището. Следващият паметник отново е издигнат за добруването на императора от магистър на Улметум (кат. № 8). Той е направил посвещението от свое име и от името на бесите. Дата е 2 юли 172 г. (Doruțiu-Boilă 1980, no. 64). Третият паметник от Улметум (кат. № 9) е посветен на 5 юни 191 г. на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ и на Силван за добруването на Комод и на членовете на култово

сдружение (Doruțiu-Boilă 1980, no. 67). Колегията на adeptите на Силван Сеяч (*sator*) е засвидетелствана и в един по-ранен надпис от Улметум (1 юни 178 г.), посветен на патрона на сдружението (Doruțiu-Boilă 1980, no. 66).

Последните два паметника от Северна Добруджа произхождат от Капидава (кат. №№ 11 – 12) и носят дати съответно 5 април 188 г. и 22 юни 200 г. (Doruțiu-Boilă 1980, nos 18 – 19). От първия паметник е запазена само долната част с датировката и възстановяването на началото на текста като посвещение на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ и на Юнона Царица за добруването на император Комод е изцяло хипотетично, макар и напълно приемливо. Вторият олтар е посветен за Септимий Север и синовете му от Клавдий Кокций, който е възможно да е магистър на Капидава.

Извън пределите на Северна Добруджа са открити само три посвещения на Юпитер, които носят точна дата. Най-ранното от тях е от околностите на село Малчика (кат. № 10), община Левски, област Плевен, но се предполага, че е било пренесено от Димум (Белене), Никополис ад Иструм или околностите му. Варовиковият олтар е посветен на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ, на божествената сила (*numen*) на императора и на *portorium publicum*. Освещаването на паметника е станало на септемврийските иди (13 септември) 182 г. Посветителят Македон е императорски роб (*servus vilicus*) с административни функции в станциите за събиране на мито (Gerov 1989, no. 442; за името на роба Mladenova 2007, 28 – 29, no. 39).

Останалите два точно датирани паметника произхождат от легионния лагер Нове и са издигнати от лица на действителна военна служба. По-ранният от тях – база за статуя (кат. № 13), е с дата 1 май 212 г. (Sarnowski 2015, 507 – 509, Nr. 1). Посветен е от първия центурион (*primus pilus*) на Първи италиейски легион Марк Аврелий Терес, родом от Пауталия в Тракия. Статуята на Юпитер е посветена за добруването на император Каракала и на майка му Юлия Домна.

Вторият паметник от Нове (кат. № 14) – също база за статуя, е осветен на 5 октомври 227 г. Реципиент на молбите за добруването на император Александър Север е Юпитер Всеблаг и Всемогъщ *Depulsor*. Епитетът *Depulsor* характеризира бога като закрилник, защитник, отблъскващ всякакви злини. Официалният характер на посвещението е подчертан от факта, че освещаването на статуята е извършено от провинциалния управител на Долна Мизия Луций Мантений Сабин и от легата на Първи италиейски легион Сервий Корнелиан (Kolendo 1969, 117 – 144; Gerov 1989, no. 272; Kolendo & Vožilova 1997, no. 25).

Несъмнено свързан с един от най-важните празници на Юпитер в римския календар е олтарът, посветен от императорския роб Македон. На септемврийските иди (13 септември) е отбелязвана годишнината от освещаването на Капитолийския храм – най-важното светилище на Рим (Plut. Popl. 14.3).

Според римската традиция през 509 г. пр. Хр. консулт Марк Хораций Пулвил тържествено посвещава храма на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ³). По-късно към празника е добавен и ритуален банкет – *epulum Iovis*. Календарите от ранноимператорската епоха посочват съвместно тържество за Юпитер, Юнона и Минерва (Scullard 1981, 186 – 187). Изборът олтарът от Малчика да бъде посветен на 13 септември, едва ли е случаен и определено е търсена връзка с празника в Рим. Този паметник обаче не е доказателство за регулярното отбелязване на септемврийските иди като голям празник на Юпитер в Долна Мизия.

Най-малко шест паметника от Северна Добруджа са осветени на юнските иди (13 юни). Пет от тях са свързани с *vicus Quintionis*. Най-вероятно посвещенията на Юпитер за добруването на управляващите императори са правени ежегодно на 13 юни от двамата магистри и квестора за съответната година. Останалите паметници от Северна Добруджа са посветени на различни дати през юни и в началото на юли – съответно 5, 22 и 25 юни и 2 юли. На 1 юни е посветен и споменатият по-горе олтар от Улметум в чест на Силван Сеяч. В първичната публикация на последния паметник В. Първан допуска, че празникът на Силван е съвпадал с празника Розалия (Pârvan 1913, 362 – 363). Малко по-късно именитият румънски учен приема, че почитането на Юпитер също съвпада с Розалиите (Pârvan 1923a, 57) и дори че всички села в Малка Скития между края на май и средата на юни празнуват празника Розалия, на който издигат и паметници за добруването на императорите (Pârvan 1923b, 100 – 102, 174 – 177). Мнението на Първан е прието и от други румънски изследователи, като С. Ламбрино (Lambrino 1948, 328), Д. М. Пипиди (Pippidi 1983, nos 325 – 326) и Е. Доруциу-Бойлъ (Doruțiu-Boilă 1980, no. 66). Аргументите в подкрепа на това обаче не са напълно основателни. Връзката между празника на Силван на 1 юни и Розалиите е твърде хипотетична. Самият паметник от Улметум не дава подобна информация. В. Първан я аргументира чрез данните за популярността на Силван и на празника Розалия в град Филипи, провинция Македония, който той нарича „родина на бесите“ (*patria Bessilor*), а пребиваването на беси в Улметум е добре засвидетелствано. В цитираните от него надписи от Филипи и района обаче подобна пряка връзка също не е засвидетелствана. Свързващото звено според Първан се явява поставянето на статуя на Либер Патер в светилището на Силван в града (Mommsen 1873, no. 633, I) и отделно честването на Розалиите от членовете на култово сдружение на Либер Патер *Tasibastenus* в едно от селата северозападно от Филипи (Mommsen 1873, nos 703 – 704). В допълнение е привлечен и един надпис от времето на Домициан от Лукания, Италия (Mommsen 1883, no. 444), в който членове на култова колегия на Силван отбелязват празника на розите на 20 юни. Както подчертава самият Първан, членовете на колегията на Силван във Филипи са с римски или гръ-

ко-римски имена, докато в тиаса на Либер Патер *Tasibastenus* преобладават лицата с тракийски имена (Pârvan 1913, 362 – 364).

Сведенията за празнуването на Розалиите в Добруджа не са много богати (Andreeva 2014, 256 – 262; Shopova 2017, 123 – 129). Най-ранното споменаване на празника е в декрет на герузията на Хистрия от 138 г. (Pippidi 1983, no. 193). И. Шопова приема, че в първата половина на II в. Розалиите все още не са свързани с култа към мъртвите и имат по-скоро официален характер в града (Shopova 2017, 129). В два по-късни латиноезични надписа от околностите на Томи празникът на розите вече е честван в контекста на поменалните практики (Stoian 1987, nos 370 – 371). И в двата текста е отбелязана точната дата на празнуването му, но надписите са доста фрагментирани и е ясно, че честването му е било в периода между 6 и 12 юни, най-вероятно на 9 юни, но със сигурност не и на 13 юни (Shopova 2017, 126).

В българската литература е изказано друго мнение защо е предпочетена датата 13 юни за освещаване жертвениците на Юпитер. О. Александров предполага, че умишлено е избран празникът Малки Квинкватрии (*Quinquatrus minusculae* или *Quinquatrus minores*), отбелязвани в Рим от 13 до 15 юни. С това се цели да се изрази почитта към държавния римски култ и приобщеността към империята (Aleksandrov 2010, 57). Малките Квинкватрии обаче не са особено значителен празник и освен това са чествани основно от флейтистите (*tibicines*) като техен професионален празник. Основно място в него заема Минерва, а връзката с Юпитер се изчерпва с това, че в неговия храм е провеждан празничният банкет (Scullard 1981, 152 – 153).

Обяснението за избраната дата по-скоро трябва да се търси във връзка със самия Юпитер. Идите на всеки месец са посветени именно на него. В стария лунен календар на тази дата се пада пълнолуние и това се свързва с ролята на Юпитер като даващ светлина, *lucis auctor* (Macr. Sat. 1.15.14 – 15). На идите са освещавани и светилищата на бога и впоследствие на тях са отбелязвани храмовите празници. Вече посочих, че на 13 септември е празникът на Капитолийския храм, на 13 април – на храма на Юпитер Победител (*Victor*), на 13 юни – на Непобедимия Юпитер (*Invictus*), на 13 януари – може би на храма на Юпитер, спиращ бягството на войските (*Stator*). На септемврийските и ноемврийските иди са два от най-важните празници на Юпитер – *epula Iovis*. На октомврийските иди, 15 октомври, са Капитолийските игри (*Ludi Capitolini*). Всеки месец на идите в чест на Юпитер е извършвано жертвоприношение на бяла овца (Wissowa 1912, 115; Fears 1981, 17 – 18, 28 – 29). Така жителите на *vicus Quintionis* и *vicus Nov(iodunum?)*, сред които основно място заемат ветераните от армията и римските граждани, са избрали да отдават ежегодно почит на Юпитер на един от посветените на него дни в календара, а именно юнските иди.

Останалите точно датирани паметници трудно могат да бъдат свързани с някакви конкретни празници в римския календар, а и такава връзка едва ли би трябвало да бъде търсена. Прави впечатление, че в един и същи център олтари са посвещавани на различни дати – на 5 април (188 г.) и на 22 юни (200 г.) в Капидава и на 5 и 25 юни (съответно 191 и 163 г.) и 2 юли (172 г.) в Улметум.

Периодичното почитане на Юпитер, възможно ежегодно, е засвидетелствано и в други села в Северна Добруджа. В тези паметници обаче не е посочена конкретна дата и съответно нямаме сведения кога се е състоял празникът в чест на върховния римски бог. Най-пълни са сериите посвещения от т.нар. *vicus classicorum*, открити в Халмирис (Zahariade & Alexandrescu 2011, 29 – 34, nos 6 – 11) и от *vicus Secundini* (Pippidi 1983, nos 343 – 347, 349). Римските граждани в селището на моряците правят посвещенията си чрез ежегодно избран магистър. Във *vicus Secundini* паметниците са посвещавани на Юпитер, а в някои случаи и на Юнона Царица за добруването на владетелите. Издигнати са от името на пребиваващите в селището римски граждани и на траките от племето на лаите чрез двама магистри. В две съседни години са направени посвещенията от магистрите на *vicus Clementiani*, открити в Улметум – през 195 и 196 г. (Doruțiu-Boilă 1980, nos 92 – 93). Известна периодичност може да се предположи и за извършването на посвещенията в Капидава (Doruțiu-Boilă 1980, nos 13 – 15, 17 – 19, 21). Фиксирана дата вероятно е имало в календара на *vicus Secundini*. За това свидетелства едно посвещение на Юпитер и Юнона от името на римските граждани и на лаите (Pippidi 1983, no. 347). Олтарът е посветен за добруването на император Гордиан III през 238 г. Името на владетеля обаче е изписано по-късно, както посочва В. Първан то е по-скоро издраскано впоследствие. Освен това то е грешно изписано в именителен падеж. Паметникът явно е надлежно посветен на съответния празник, но в разгара на гражданската война срещу Максимин Тракиец името на новия владетел все още не е било ясно, поради което е оставено празно място, където то да бъде изписано впоследствие. Едва през юли 238 г. Гордиан III остава единствен император, което показва, че освещаването на олтара е станало през първата половина на годината (Pârvan 1925, 246 – 247).

Точно датираните посвещения на Юпитер не маркират празници в чест на върховния римски бог. Единствено паметниците от *vicus Quintionis* покриват голяма част от посочените по-горе критерии на Й. Иденг (Iddeng 2012, 30). Посвещенията на Юпитер са правени циклично, може би ежегодно на фиксирана дата (13 юни). Макар че не знаем точното място, на което са били посвещавани олтарите, най-вероятно това е ставало в светилище на върховния римски бог или на друго обществено място в селището. Публичният характер на празника е вън от съмнение. В него вземат участие три групи население

с различен юридически статут – римските граждани, ветераните и траките беси. Включването на римските граждани (в случая със статут на *consistentes*, т.е. на временно пребиваващи в местните общности) в подобни празници в провинциите обичайно е във връзка с различни актове на израз на лоялност към императора и на почитане на традиционни римски божества – на първо място, на Юпитер Всеблаг и Всемогъщ (Bourigault 2011, 83 – 86). Ръководни функции в празника имат ежегодно избираемите двама магистри и един квестор. Жреци не са засвидетелствани. Надписите не дават сведения за извършване на жертвоприношения и отправяне на молитви, но те едва ли могат да бъдат поставени под съмнение, защото призоваването на Юпитер да бди над императора, е ставало именно чрез молитва. С изключение на неясната за нас фиксирана дата критериите могат да бъдат приложени и за честванията във *vicus Secundini*, *vicus classicorum*, а вероятно и за *vicus Clementiani*, Улметум и Капидава.

Празници на Юпитер са отбелязвани в римската армия (Aleksandrov 2010, 43), както и в колония Улпия Ескус, където са проучени храмове на божествата от Капитолийската триада. Конкретните дати на провеждане обаче остават неясни.

Единственият установен празник в чест на Юпитер е бил отбелязван на 13 юни в няколко села от околностите на Хистрия. С голяма доза увереност може да се приеме, че подобни регулярни празници са чествани и на други места в Северна Добруджа, но характерът на запазените епиграфски паметници не позволява изясняването на точната им дата. В Долна Мизия известно влияние оказва и столичният римски календар – неслучайно олтарът от Малчика е осветен на 13 септември. В този случай обаче става дума за акт от страна на императорски роб и паметникът едва ли свидетелства за редовното отбелязване на датата в провинцията. Единствено бъдещи открития биха могли да попълнят празниците за централните и западните части на Долна Мизия.

Благодарности

Настоящата статия е част от дейностите по „Древна Тракия в цифри: преоценка на Античността в дигиталната епоха“, научен проект, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, договор № КП-06-Н50/3, 30.11.2020 г.

Приложение: Епиграфски каталог⁴⁾

1. Vicus Quintionis. Олтар. Варовик. Размери: 1130 x 560 x 410 мм, вис. на буквите 60 – 40 мм. 13 юни 149 г. In: PIPPIDI, D.M., 1983. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. I. Inscriptiones Histriae et vicinia.* București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, no. 326..

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) // sac(rum) pro salute Imp(eratoris) Caes(aris) / Titi Ael(i) Antonini Had(r)iani / Aug(usti) Pii et M(arci) Aureli Veri C/aes(aris)

vet(erani) et c(ives) R(omani) et Bessi / consistentes vico / Quin(tion)is, cura agen/tibus mag(istris) Cla(udio) Gai/us et Durisse Bithi, / Idibus Iunis Orf/ito et Prisco co(n)s(ulibus), / et quaestore Servi/lio Primigenio.

2. *Vicus Quintionis*. Олтар. Варовик. Вис. 1,50 м, шир. 0,55 м, деб. 0,50 м, вис. на буквите 5,5 – 4 см. Дата: 13 юни 169 г. In: PIPPIDI, D.M., 1983. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. I. Inscriptiones Histriae et vicinia*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, no. 328.

I(ovi) O(ptimo) [M(aximo)] / [sa]cr[um, pro] / sal(ute) Imp(eratoris) Aug(usti), / vet(erani) et c(ives) R(omani) et / Bessi con(sistentes) vic(o) / Q(uintionis), cur(am) a(gentibus) ma(gistris) / Iulio Gemini / et Genicio / Brin(i) et qu(a)es(tore) / Cocceio Fir/mo, Idibus Iu/nis, Prisco / et Apollona/re (sic) co(n)s(ulibus).

3. *Vicus Quintionis*. Олтар. Варовик. Вис. 1,15 м, шир. 0,61 м, деб. 0,58 м, вис. на буквите 5 – 3,5 см. Дата: 13 юни 175 г. In: PIPPIDI, D.M., 1983. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. I. Inscriptiones Histriae et vicinia*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, no. 330.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / sacrum pro / sal(ute) Imp(eratoris), vet(erani) / et cives R(omani) et Be(ssi) con(sistentes) vico / Quintionis / cur(agentibus) mag(istris) Ae/lio Bellico et / Mucatrato / Doli et qu(a)es(tore) Do/tu Zinebti, Idi/bus Iunis, Piso/ne et Iuliano // co(n)s(ulibus)].

4. *Vicus Quintionis*. Олтар. Варовик. Вис. 1,40 м, шир. 0,55 м, деб. 0,44 м, вис. на буквите 5,5 – 4,5 см. Дата: 13 юни 176 г. In: PIPPIDI, D.M., 1983. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. I. Inscriptiones Histriae et vicinia*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, no. 331.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / sac(rum) pro [sal(ute)] / Imp(eratoris) vet(e)r(ani) e[t] / c(ives) R(omani) et Bes(si) c[o]/n(sistentes) vic(o) Quin(tionis) / curag(entibus) mag(istris) / Tib(erio) Firmo et / Val(erio) Cutiunis / et qu(a)estor(e) / Fl(avio) Secundo / Idibus Iuni[s] / Apro II et Pol[i]/one II co(n)s(ulibus).

5. *Vicus Quintionis*. Олтар. Варовик. Вис. 1,35 м, шир. 0,50 м, деб. 0,41 м, вис. на буквите 5 – 4,5 см. Дата: 13 юни 177 г. In: PIPPIDI, D.M., 1983. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. I. Inscriptiones Histriae et vicinia*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, no. 332.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / [sa]c(rum) pro / [sal(ute) I]mp(eratoris), vet(e)r(ani) e/t c[i]v(es) [R(omani)] et Bes(si) co/n(sistentes) v[ic(o)] Quin(tionis) / cura[g(entibus)] mag(istris) / Iul(io) Flor[o] et D/erz(eno) Bit(i) [et] qu(a)estore) / Front(ono) Bu[?rt]/sitsinis Id[i]/bus Iunis / Imp(eratore) Com/modo et Q(uintillo) co(n)s(ulibus).

6. Бабадаг. Олтар. Варовик. Вис. 1,30 м, шир. 0,41 м, деб. 0,34 м, вис. на буквите 5 – 4 см. Дата 13 юни 178 г. In: DORUȚIU-BOILĂ, E., 1980. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. V*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, no. 233; AVRAM, A., 2007. Les ciues Romani consistentes de Scythie mineure: État de la question. In: R. Compatangelo-Soussignan & Ch.-G.

Schwentzel (eds). *Étrangers dans la cité romaine. «Habiter une autre patrie»: des incolae de la République aux peuples fédérés du Bas-Empire*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 91 – 109.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / sacrum pro / sal(ute) Imp(eratoris) Cae(saris) / Peli (sic) c(ives) R(omani) v(et(erani) vico Nov(ioduni?) / sub cura{m} / Sil(vio) Cas(s)io et P(i?)/so(-) CVFVNI (?) / [e]t qu(a)es(tore) Caio [Al]/exandri Id[i]/bus Iunis Or[ff]/ato (sic) et Rufo / co(n)s(ulibus).

7. *Ulmetum*. Олтар. Варовик. Вис. 0,89 м, шир. 0,47 м, деб. 0,47 м, вис. на буквите 3,5 – 1,5 см. Дата: 25 юни 163 г. In: DORUȚIU-BOILĂ, E., 1980. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*. Vol. V. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, no. 63.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Iunoni Reg(inae) / pro salutem (sic) / M(arci) Aur(eli) V(e)ri et L(ucii) / Veri Aug(usti) et sua / civis (sic) R(omanis) et Bessis / cons(istentibus) vico Ulme(to) / Fl(avius) Germanus / mag(ister) vici / posuit de suo / VII Kal(endas) Iulias Ponti(o) / La[e]li[a]n[o] C[e]sen[ni]o] / [Sospite co(n)s(ulibus)].

8. *Ulmetum*. Олтар. Варовик. Вис. 1,38 м, шир. 0,51 м, деб. 0,43 м, вис. на буквите 4 – 5 см. Дата: 2 юли 172 г. In: DORUȚIU-BOILĂ, E., 1980. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*. Vol. V. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, no. 64.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) / et Iunoni Reginae / pro salutem (sic) Im[p(eratoris)] / Aureli An(ton)ini Mar(ti)u(s) P(h)ilo mag(ister) vici / Ul(me)tinsium posu(it) de suo et Bes(s)is / VI N(o)nas Iulias / Orfito et Ma(ximo) co(n)s(ulibus).

9. *Ulmetum*. Олтар. Варовик. Вис. 1,14 м, шир. 0,47 м, деб. 0,40 м, вис. на буквите 4 – 3,5 см. Дата: 5 юни 191 г. In: DORUȚIU-BOILĂ, E., 1980. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*. Vol. V. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, no. 67.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Sancto Sil(vano) [p]ro salu(te) Inperatoris (sic) / et salute con/sacranorum / Fla(vius) Augustales / de suo posuit a(ra)m et tabla(m) memor(ia) sua Aproniano et / Bradu(a) co(n)s(ulibus) die No(n)arum Iuniaro(m) (sic).

10. Малчика. Олтар. Варовик. Вис. 1,53 м, шир. 0,68 м, деб. 0,50 м, вис. на буквите 4,5 – 4 см. Дата: 13 септември 182 г. In: GEROV, B., 1989. *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum Repertae*. Sofia: In Aedibus Universitatum „Kliment Ohridski“; MLADENOVA, Y., 2007. *Zevs i Hera po balgarskite zemi. I. Pametnitsi*. Sofia: Dios, 28–29, № 39 [In Bulgarian].

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et num(ini) Aug(usti) / n(o)stri et p(ublici) p(ortorii) proc(uratore) // Aviano Bel(l)ico Macedo / Caes(aris) n(o)stri serv(us) / vilicus vec(tigal(is) Illyri/ci. Idib(us) Sept(embribus) / Mamert(ino) et / Rufo co(n)s(ulibus).

11. *Capidava*. Долна част от олтар. Варовик. Вис. 0,70 м, шир. 0,44 м, деб. 0,35 м, вис. на буквите 5 см. Дата: 5 април 188 г. In: DORUȚIU-BOILĂ, E.,

1980. *Inscriptiile din Scythia Minor. Vol. 5, Vol. 5.* București: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, no. 18.

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo)] / [Iunoni] / [Reg(inae) pro sal(ute)] / [Imp(eratoris) M(arci) Aur(elii)] / [Commodi] / [-----] / posuit de / su(o) N(onis) A(p)r(ilibus) F(usciano) II / et Silano (II) / cons(ulibus).

12. *Capidava.* Олтар. Варовик. Вис. 1,34 м, шир. 0,45 м, деб. 0,41 м, вис. на буквите 3 – 3,5 см. Дата: 22 юни 200 г. In: DORUȚIU-BOILĂ, E., 1980. *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae.* Vol. V. București: Editura Academiei Republicii Socialiste Romania, no. 19.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunoni Regi/nae et pro sa/lute Imp(eratoris) L(ucii) Sep(timi(i) Severi Aug(usti) / et L(uci) Sep(timii) Anto/[[---]] / posuit Cl(audius) / Coc(ceius) de suo / X K(alendas) Iul(ias) Vic(torino) et Se/vero co(n)s(ulibus).

13. *Novae.* Ваза за статуя. Варовик. Вис. 1,135 м, шир. 0,73 м, деб. 0,585 м, вис. на буквите 6.5 – 5 см. Дата: 1 май 212 г. In: SARNOWSKI, T., 2015. *Iuppiter und die legio I Italica.* In: L. Zerbini (ed.). *Culti e religiosità nelle province danubiane. Atti del II Convegno Internazionale Ferrara 20–22 Novembre 2013.* Bologna: I Libri di Emil, 507 – 509, Nr. 1, Abb. 1a-e.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / pro salute d(omini) n(ostri) Imp(eratoris) / M(arci) Aurel(ii) Antonini / Pii Aug(usti) et Iuliae Au/gustae matri Aug(usti) / et castrorum / M(arcus) Aurel(ius) Ulpia Teres / Pautalia p(rimus) p(ilus) leg(ionis) / I Ital(icae) Antonini/anae. // Dedicatum / Kal(endis) Mai(i)s / G(aio) Iul(io) Aspro II / et Iul(io) Aspro / co(n)s(ulibus).

14. *Novae.* База за статуя. Варовик. Вис. 2,04 м, шир. 1,04 м, деб. 0,93 м, вис. на буквите 8,3 – 2,9 см. Дата: 5 октомври 227 г. In: KOLENDO, J., 1969. *Inscription de l'an 227 en l'honneur de Jupiter Depulsor découverte à Novae.* *Archeologia.* XIX [1968], 117 – 144; GEROV, B., 1989. *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum Repertae.* Sofia: In Aedibus Universitatum „Kliment Ohridski“, no. 272; KOLENDO, J. & BOŽILOVA, V., 1997. *Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie inférieure).* Bordeaux: De Boccard, no. 25.

Лицева страна: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Depulsori / [pr]o salute d(omini) n(ostri) / [[M(arci) Aurel(ii) Severi Ale]]/[[xandri]] Pii Felicis / Aug(usti) / G(aius) Baienius G(ai) f(ilius) Clau/dia (tribu) [I]anuarius Cele/ia p(rimus) [p(ilus)] leg(ionis) I Ital(icae) Seve/rianae ex voto posu/it.*

Дясна страна: *Dedic(atum) III Non(as) Oct(obres) / Albino et Maximo c[o(n)s(ulibus)] / per L(ucium) Mantennium Sa/binum, leg(atum) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) / et Servaeum Corne/lianum leg(atum) leg(ionis).*

Лява страна: *[A]diutrix legio prim[a] tirone / probat[o] / [--- c]aliga prima cu[m?] compare/ cent[urio]ne / [---]cto Baienium / [-----] / [---]AC[---]VMA felice / [---] pot[---]M / [---]DOM[---] R]omam misist[i] / [-----] / [---]SA Iovi [---] prim[us] pilus tibi / San[cto] / [ex v]oto posuit PO[---] Ia]nuarius / a[ram?].*

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. цитираните в предходния параграф изследвания и изобилната литература там.
2. В родната историография проблемът за дефинирането и значението на понятието „празник“ в неговия античен (гръцки и римски) контекст е разгледан в монографията на Петя Андреева, посветена на празниците в римската провинция Тракия (Andreeva 2014, 7 – 13 с цитираната там литература и дискусии).
3. Освещаването на храма през 509 г. пр. Хр. – първата година на римската република, е отбелязано у редица антични автори, като например Тит Ливий (Liv. II.8 и VII.3.8), Полибий (Polyb. III.22) и Тацит (Tac. Hist. III.72), но единствено Плутарх в биографията на Публикола посочва датата 13 септември (Plut. Popl. 14.3). Отбелязването на храмовия празник на 13 септември е потвърдено и от достигналите до нас календари, като например *Fasti Antiaties Maiores* от първата половина на I в. пр. Хр. (Degrassi 1957, no. 9).
4. Качествени изображения на част от коментирания в текста надписи са достъпни в интернет: www.lupa.at (Bilddatenbank zu antiken Steindenkmälern, F. & O. Harl). Съответните препратки ще бъдат посочени на конкретните места.

ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСАНДРОВ, О., 2010. *Религията в римската армия в провинция Долна Мизия (I – IV в.)*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.
- АНДРЕЕВА, П., 2014. *Празници в римската провинция Тракия (I – III в.)* [Дисертации, 8]. София: НАИМ – БАН.
- ЖИГУЛСКИ, К., 1989. *Празник и култура*. София: Партиздат.
- ЛУНГАРОВА, П., 2012. *Римските култове в провинция Долна Мизия*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.
- МЛАДЕНОВА, Я., 2007. *Зевс и Хера по българските земи. I. Паметници*. София: Диос.
- ШОПОВА, И., 2017. *Култът на Дионис в Долна Мизия и Тракия по епиграфски данни (I – III в.)*. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“.
- AVRAM, A., 2007. *Les ciues Romani consistentes de Scythie mineure: État de la question*. In: R. Compatangelo-Soussignan & Ch.-G. Schwentzel (eds). *Étrangers dans la cité romaine. «Habiter une autre patrie»: des incolae de la République aux peuples fédérés du Bas-Empire*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 91 – 109.
- BOURIGAULT, M., 2011. *Le droit des autres: les ciues Romani consistentes*. In: A. Maffi & L. Gagliardi (eds). *I diritti degli altri in Grecia e a Roma*. Sankt Augustin: Academia Verlag, 78 – 87.
- DEGRASSI, A., 1957. *Inscriptiones Latinae Liberae Rei Publicae*. Fasc. I. Firenze: La Nuova Italia.